

ԸՆԴԱՐՁԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

(Թարգմանուած Ռուզվէլտի «Գործունեայ Կեանքը» գրքից)*)

Մեր ամենամեծ բանաստեղծներէց մէկը գրած է...

«Քաջ եղիւր, քաջ եղիւր, ամենուրեք քաջ եղիւր.

Շատ արի մի եղիւր, բայց աւելի լաւ է առաւել

Քան թէ նուազ. աւելի լաւ է շատ քան թէ քիչ»:

Լոնգֆէլտի խաղաղութեան սէրը անհուն էր, բայց նա մի մարդ էր և մի իմաստուն մարդ, գիտէր որ վախկոտութիւնը խաղաղութիւն յառաջ չի բերիլ և պատերազմի չարիքը կարող է քիչ չարիք լինել, քան թէ անխրաւութեան քծնիլը:

Կապիտան Մաճանը, որից արժանի մեր երկրի մէջ ուրիշ մէկը չկայ, որին կարելի է յարմար կերպով յատկացնել «Քրիստոնեայ Պարոն» գեղեցիկ և բարձր կոչումը և որը անկարող է մի որևէ սխալ կամ անարգ գործ պաշտպանելու, լինի այդ ազգային թէ անհատական, արտայայտուած է խոհուն, ազնիւ և քաջ մարդկանց մեծամասնութեան զգացումները, երբ նա դատապարտուած է «խաղաղութեան անխտիր պաշտպանութեան» մեծ վտանգը. որովհետև այդ կարող է առաջնորդել մարդկանց անխրաւութեան հետ միջամուխ լինելու, անարդարութեան հետ համաձայնելու, հանդստացնելով իրենց զգացումը, այն հաւատքով՝ թէ պատերազմը այնքան վատ է, որ նրա փոխարէն գերադասելի է ուրիշ չարիք—սխալ է: Ձեզ ապացոյց Հայաստանը ու կրէտին: Պատերազմից խոյս է տուել, բայց ինչ կարող էք անուանել այն ազգային խղճմտանքը, որը տեսաւ այդպիսի անարդարութիւն ու ձեռքը ցած պահեց—լռեց:

Սաղաղութիւնը մեծ բարիք է. և ուստի կրկնակի ֆրասակար է այն մարդկանց ընթացքը, որոնք պաշտպանուած են դրան այն կերպով, որ նմանեցնում է չարիքի գոյութեան դէմ պա-

*) Տպում ենք այս յօդուածը իբրև մի հզօր պետութեան ղեկավարի հայեացքները լաւ բնորոշող մի գրութիւն: Մ. Խմբ.

ներում, իբրև բողոք պատերազմի դէմ: Միութիւնը վերականգնելու համար հարկաւոր էր չորս տարուայ արիւնահեղ պատերազմը զինուած թշնամու հետ, որին օգնում էին ամեն քայլափոխում խաղաղութեան ինքնակոչ պաշտպանները: Բայց հետեանքը այն է եղել, որ այս երկրի խաղաղութիւնը ապահով կերպով հաստատուած է: Եթէ կարճատեւ խաղաղութեան պաշտպանները մի բոլէ իրենց ուզածը անէին և անշատուն իրականացած լինէր, ոչինչ չէր կարող Հիւսիսային Ամերիկայի աւերիչ պատերազմի կրկնման առաջն առնել, որը հրեք քառորդ դար սովորութիւն եղաւ Հարաւ. Ամերիկայում, Սպանիայի լծից ազատուելուց յետոյ: Մենք ազատուեցանք երկարատեւ անխղիւսականութիւնից և արիւն թափելուց, որովհետեւ մեր նախահայրերը, որոնք օգնեցին Լինկոլնին և հետեեցին Գլաւտին, մարդիկ էին բառի բուն նշանակութեամբ լաւ դատողութիւն ունէին, չմոլերացան այն մարդկանց քարոզներովը, որոնք պնդում էին թէ պատերազմը միշտ սխալ է, և իրենց ոգու մէջ եղած առաքինութեան մեծ պաշարովը կարողացան այնպէս գործել, որոնցից թուլակազմ մարդիկ զարհուրած քաշոււմ են:

Պատերազմը կրթուած, լուսաւորուած հասարակութեան մէջ շատ սոսկալի է և երբ մարդիկ հետզհետէ աւելի լուսաւորուեն, մենք պատճառ ունենք ոչ միայն յուսալու այլ և հաւատալու, որ նա կամաց-կամաց հազուադիւտ պիտի լինի: Մինչև անգամ լուսաւորուած ժողովրդի մէջ, երբեմն հարկաւոր է լինում սուրը վերցնել, անխրաւունք լծի տակ չմտնելու համար, ինչպէս փորձառութիւնը ցոյց տուեց մեզ 1861 թուին: Բայց ներկայ դարի ընդհանուր պատմութեան մէջ նշանաւոր եղել է լուսաւորուած ազգերի մէջ պատերազմի նուազելը: Հազի խաղաղութեան ժողովը այդ նշաններից մէկն է: Ես այն մարդկանցից մէկն եմ, որոնք հաւատում են որ շատ բան արուեց այդ համաժողովի մէջ և ես հպարտ եմ զգում մեր ներկայացուցիչների այդ տեղում բռնած առաջնորդող դերի վրայ: Կողմնակի կերպով թոյլ տուէք ինձ յիշելու, որ նրանց այդ առաջնորդող դեր բռնելու գլխաւոր պատճառը, մեր Սպանիացոց հետ ունեցած իրաւացի պատերազմում յաղթող հանդիսանալն էր: Տկար կամ վախկոտ խաղաղութիւն բարբաջողներին քիչ ուշադրութիւն է տրւում, բայց աւելի ուշադրութիւն է տրւում այն մարդուն, որը սուրը ձեռքում բազուկները ծալած խաղաղութիւն է քարոզում: Այ թէ անարգ մոթիւններից, այ թէ վախից կամ իր ուժի վրայ անվստահ լինելուց, բայց բարոյական պարտականութեան խորն զգացումներից դրդուած:

Բայց և այնպէս ազգերի մէջ խաղաղութեան աճումը

սահմանափակուած է միայն նրանց մէջ, որոնք լուսաւորուած են: Ողորդութիւնը կարող է տիրել միայն այն ժամանակ, երբ երկու կողմն էլ պատերազմի համար միեւնոյն ոգին ունեն: Մի բարբարոս ազգի համար, խաղաղութիւնը բացառիկ պայման է: Լուսաւորութեան և բարբարոսութեան սահմանի վրայ պատերազմը բնական է, որովհետև այդտեղ բարբարոսութեան պայմանների տակ պէտք է լինել: Բարբարոսը՝ թէ լինի կարմիր հնդիկը Ամերիկայի սահմաններում, թէ աֆղանը Անգլիայի սահմանների վրայ, կամ թէ թուրքմանը Սիբիրական հողի վրայ, հետևանքը միևնոյն է: Ամեն բանից վերջը լուսաւորուած մարդը գտնուած է, որ խաղաղութիւնը կարող է պահպանել, միայն իր դրացի բարբարոսին նուաճելով—յաղթելով, որովհետև բարբարոսը, քիչ բացառութեամբ, միայն տեղի կը տայ ուժին: Ուժին պէտք է հետևէ ուղղավարութիւնը, եթէ խաղաղութիւնը հաստատուն անել կը ցանկացուի: Բայց առանց ուժի ուղղավարութիւնը ոչինչ է արժուած: Մեր պատմութեան մէջ մենք աւելի դժուարութիւն ենք ունեցել հնդիկ ցեղերից, որոնց յափրեցրած ու փայփայած ենք, քան նրանցից՝ որոնց մենք ղրկած ենք. և այդ ճշմարիտ է նոյնպէս Սիբիրայի, Հնդկաստանի և Աֆրիկայի նկատմամբ:

Քաղաքակրթութեան ամեն մի ընդարձակումը խաղաղութիւն է տարածուած: Ուրիշ խօսքով քաղաքակիրթ պետութեան իւրաքանչիւր տարածուիլը, նշանակում է մի յաղթութիւն կարգ ու կանոնի, օրէնքի ու արդարութեան համար: Այսպէս է եղած ամեն մի ընդարձակութեան օրէնքը ներկայ դարում, լինի դա թէ ֆրանսիական, թէ անգլիական, թէ ռուսական և թէ ամերիկական ընդարձակումը: Ամեն անգամ լուսաւորուած պետութեան տարածուիլը օգտակար է եղած. հշ. այնքան այն տէրութեան, որ անուանապէս օգտուած է եղել, որքան բոլոր աշխարհին: Ամեն անգամ հետևանքը ցոյց է տուած, թէ ընդարձակող պետութիւնը, իր պարտականութիւնն էր կատարում դէպի քաղաքակրթութիւնը, աւելի մեծ չափով և նշանաւոր կերպով, քան թէ կարող էր կատարել մի հաստատուն ու անշարժ տէրութիւն: Վերցրեք օրինակի համար Յրանսիան և Ալճիրիան: Ներկայ դարի առաջին տասնեակի մէջ ծովահինութիւնը տիրում էր Միջերկրականի վրայ ամենատոսկալի կերպով և հազարաւոր քաղաքակիրթ մարդիկ ամեն տարի քշուած էին գերութեան մէջ Մաւրական ծովահիններով: Մի նուազագուցուցիչ խաղաղութիւն գնուած էր քաղաքակիրթ ազգերի հարկ վճարելով: Մեր երկիրը հարկ վճարողներից մէկն էր, որ այսպէս Մուսլիմ ծովային աւազակախմբերին վճարում էր ար-

եան դին: Մենք երբեմն պատերազմ մղեցինք նրանց դէմ. իսկ Անգլիան աւելի մեծ ծաւալով, բայց խաղաղութիւն չեղաւ, որովհետեւ երկիրը չէր տիրուած: Մեր վերջին տուրքը վճարուեց 1830-ին, և այդ վերջին լինելու պատճառն էր—Ֆրանսացոց Ալճիրիայի նուաճման սկսիլը: Յիմար և զգայուն մարդիկ, այն մարդկանց նման, որոնք բանաստեղծութիւններ գրեցին Մահ-դիստներէ օգտին Անգլիայի դէմ, և որոնք այժմ գրում են փոքրիկ բանաստեղծութիւններ և վէպեր Ագլիւնալդօի օգտին Ամերիկացոց դէմ, հոշակեցին Ալճիրիայի աւազակներին իբրեւ հերոսներ, որոնք կուռւմ էին ազատութեան համար Ֆրանսիացոց արշաւանքի դէմ: Բայց ֆրանսիացիք շարունակեցին իրենց գործը—Ֆրանսիան իր իշխանութիւնը տարածեց Ալճիրիայի վրայ և հետեանքը այն եղաւ, որ ծովահինութիւնը Միջերկրականի վրայից վերջացաւ և Ալճիրիան զարգացաւ այնպէս՝ որ երբէք տեսնուած չէր իր պատմութեան մէջ: Միւսնոյնը և աւելի մեծ չափով, եղած է Անգլիայի և Սուդանի նշկատմամբ: Անգլիայի իշխանութեան տարածուիլը Նեղոսի հովտի մէջ, անհաշիւ օգուտ է տուած քաղաքակրթութեանը: Ով որ կարդացած է Աւստրիացոց կղերի և աշխարհականի պատմութեանը, որոնք բանտարկուած էին Մահդիի իշխանութեան տակ—Սուդանում, գիտէ որ երբ Անգլիան ջախջախեց նրան և նուաճեց Սուդանը, մարդասիրութեանը անգին մի շնորք արեց և քաղաքակիրթ աշխարհը իրեն պարտաւորեցրեց: Միւսնոյնը ճշմարիտ է նա ևս Ռուսաստանի Ասիայի վրայ յառաջանալու նկատմամբ: Ինչպէս Սուդանի մէջ Անգլիայի յաղթութեան հետեանքը խաղաղութիւն եղաւ, և Մահդիի կոտորածները դադարեց մշտնջենապէս, նոյնպէս Ռուսաստանի կենդրոնական Ասիայի խանութիւնների նուաճումը՝ նշանակեց բարձրոս պատերազմների դադարումը, (որի ներքոյ Ասիական քաղաքակրթութիւնը արգելուած էր ձինկիզ խանի օրերից ի վեր) և նրա փոխարէն օրէնքի իշխանութեան հաստատուելը: Քաղաքակրթութիւնը շահած է Ռուսաստանի յառաջացումովը, ինչպէս որ շահած է ֆրանսիական յառաջացումովը Հարաւային Աֆրիկայի մէջ, ինչպէս որ շահած է Անգլիայի արշաւանքովը Ասիայի և Աֆրիկայի մէջ, Կանադայի, Աւստրալիայի մէջ: Ամենից վեր ամենամեծ շահն եղած է խաղաղութիւնը: Օրէնքի, կարգ ու կանոնի իշխանութիւնը յաջորդել է բարձրոս և արիւնալի եղեոնագործութեան իշխանութիւնը: Մինչև մեծ քաղաքակիրթ ազգերի ներս քաշելը, բացի արիւնալի եղերնագործութիւնից, ոչինչ անելու պատենութիւն չկար:

Այսպէս է եղել նաև մեր երկրի պատմութեան մէջ: Ի հարկէ ընդարձակուելը եղել է մեր ազգային պատմութեան ընթացքը: Վաշինկթոնի և Ադամի իշխանութեան ժամանակ, մենք տարածուեցինք դէպի Արևմուտք-Միսսիսիպի: Ճէֆերսոնի ժամանակ մենք տարածուեցինք մինչև Կոլումբիայի բերանը, Մոնրոյի ժամանակ գնացինք դէպի Ֆլորիդա և յետոյ Թեքսաս, Կալիֆորնիա և վերջապէս Միսսիսիպի միջոցով գնացինք մինչև Ալաբամա: Մեր ամեն մի նախագահի իշխանութեան ժամանակ, դէպի դաշտ ու Ապալաչ լեռները տարածուելը արագ կերպով—շարունակաբար տեւել է: Մենք ունէինք մի սահմանագլուխ, որի գլխաւոր զբաղումը անվերջ կոխու էր—կարմիր մարդկանց և նորեկների մէջ: Երբեմն պատերազմի անմիջական պատճառը լինում էր ճերմակ մարդկանց ընթացքը և երբեմն էլ կարմիր, բայց վերջին պատճառը միայն այն էր, որ մենք շփոււմ էինք մի երկրի հետ, որը լցուած էր վայրենիներով կամ կիսավայրենիներով: Որտեղից որ մենք մօտիկանում ենք Կանադային, պատերազմի երկիւղ չկայ և ոչ էլ Մէքսիկայի սահմանագլխում լաւ կրթուած ժողովրդի հետ: Բայց միւս կողմերում պատերազմը շարունակուեց, միեւն մենք տիրեցինք նրանց: Եւ յետոյ խաղաղութիւնը անմիջապէս յաջորդեց և հաստատուն մնաց մինչև ներկայ օրերը: Հարաւային Ամերիկայում, ինչպէս և ուրիշ տեղերում, ամբողջ աշխարհիս մէջ, քաղաքակիրթ աղգի տարածուելը, անտարբեր կերպով նշանակած է այն շրջանի աճումը, որի մէջ խաղաղութիւնը նորմալ է ընդհանուր աշխարհիս համար:

Միևնոյն ճամարիտ կը լինի և Ֆիլիպեանների նկատմամբ: Եթէ այն մարդիկ՝ որոնք պաշտպանած են ազգային նուաշտութիւնը ու անպատուութիւնը քարոզելով թողնել Ֆիլիպեան կղզիները, տալ Ագվինալոօին կառավարելու այդ կղզիները, իրանց ուզածը ձեռք բերէին, մենք միայն յանձնած կը լինէինք այդ կղզիները արիւնաթափ յափշտակիչներին, մինչև մի քաջ և մարդաման այլ պետութիւն ներս կը քալէր և կ'անէր այն, որը մենք վախեցանք կատարելու: Բայց ինչպէս որ անուում է, այս երկրը պիտի պահէ, խաղաղեցնէ և հաստատէ այնտեղ կայուն և օրինաւոր կառավարութիւն, այնպէս որ երկրիս գեղեցիկ կետերից մէկը ևս խաւարի ուժի ձեռքից կորզած պիտի լինի: Էականապէս ընդարձակութեան պատճառը խաղաղութեան օգուտն է:

Քաղաքակիրթ ազգերի հետ պատերազմելու շատ քիչ վտանգ կայ: Խաղաղական ուկիանոսի մէջ, օրինակի համար, մեծ յառաջադէմ և գաղթող ազգերը Անգլիան և Գերմանիան Օգոստոս, 1906.

են: Անգլիայի հետ մենք ներկայումս սկսած ենք բարեբարութեան, ինչպէս և բարեկամութեան կապը զգալ և նրա հետ մեր յարաբերութիւնը երբէք այդքան լաւ եղած չէ, և այդպէս պէտք է լինի նաև գերմանացոց հետ: Ներկայումս իրերը Սամոյայի մէջ ուղղուած են: Թէև այնտեղ մենք տանջուեցինք կառավարութեան ամենավատ տեսակից—կառավարութեան մի տեսակ, որի մէջ երեք տէրութիւնները միացեալ պատասխանատուութիւն ունեն, (կառավարութեան մի տեսակը, լաւ միտքս եկաւ, որ մեր հակաիմպերիալիստները գործնականապէս առաջարկեցին մտցնել Ֆրիլպեան կղզիներէ մէջ, նրանց չէզօք դարձնելու պատրուակով): Այդ գլուխ եկաւ մեծ չափով, որովհետև երեք կառավարութիւնները բարի կամքով և դիտաւորութեամբ նստեցին գործելու և համաձայնութեան գալու, այնպէս որ ըստ լորի համար էլ հաւասարապէս արդարութիւն լինի: Սկզբնական կարգադրութեան մէջ Ամերիկայի և Գերմանիայի գործակատարները—Միստր Թրիփ և Բարոն Ստերնբուրգն էին: Երբէք մի դժուարութիւն չի ծագել Գերմանիայի ու Ամերիկայի մէջ, որը լուծել կարելի չլինի, երկուսին էլ բաւականացուցիչ կերպով, եթէ պայմանադրութիւնը յառաջ տարուի այդպիսի անձինքներով, ինչպէս էին այդ երկուսը: Ինչ որ հարկաւոր է այն է՝ որ խնդրին պիտի մերձենալ ոչ թէ միայն յաղթելու համար, այլ հաւասարութիւն ու արդարութիւն անելու և մի միջոց գտնելու համար, որը պիտի գործէ, և միևնոյն ժամանակ ճշտիւ պահէ բոլորի շահերը և պատիւը:

Թէ ընդարձակուող թէ չընդարձակուող ազգերը կարելի է վերջապէս վար ընկնեն. բայց մէկը թողնում է ժառանգներ և փառաւոր յիշողութիւններ և միւսը թողնում է ոչինչ: Հոովմայեցիք ընդարձակուեցին և նրանք թողեցին մի յիշատակ, որը խորն կերպով ազդած է մարդկային պատմութեանը: Նըրանք նա ևս թողած են իբրև ժառանգ իրենց մարմիններին, և բոլորից վեր, իրենց լեզուին և մշակմանը, այսպէս կոչուած, Ամերիկայի և Եւրոպայի լատինական ժողովուրդը: Նոյնպէս և այսօր, մեծ և ընդարձակող ժողովրդներն են, որոնք կտակում են ապագայ դարերի համար մեծ յիշատակներ և նիւթական հետեւանքներ իրենց յաջողութեան և այն ազգերը, որ ծագած են նրանցից՝ Անգլիան կանգնելով իբրև ամենալաւ արքիտիպար և օրինակ բոլոր այդպիսի ազգերին: Բայց այն ժողովուրդը, որ չի ընդարձակուում թուլանում է և կարող է թողնել ոչ ինչ իր յետևում:

Աշխարհիս խաղաղութիւն կարող է տալ միայն բողաքա-իրթ ժողովրդեան մէջ պատերազմասէր պետութիւնը: Արա-

քները խորտակեցին Միջերկրական ամերի քաղաքակրթութիւնը, թուրքերը խորտակեցին Հիւսիսարեւելեան Եւրոպայի խաղաղութիւնը և թաթարները աւերեցին Չինաստանից մինչև Ռուսաստանը ու Պարսկաստանը, այդ երկրների քաղաքակրթութիւնը դարեր յետաձգելով, միմիայն՝ որովհետև քաղաքակիրթ ազգերը, որոնք նրանց դէմ էին, կորցրած էին ուժգին կռուելու յատկութիւնները և չափազանց խաղաղ լինելով կորցրած էին զօրաւոր ձեռքի հետ խաղաղութիւն պաշտպանելու ոյժը։ Նրանց անհետանալը սկիզբը դրեց մի կարգ քաօսական բարբառոս պատերազմների շրջանի։ Նրանք՝ որոնց յիշողութիւնը կարճ չէ, որ մոռացած լինեն յունաց պարտութիւնը թուրքերից, իտալացոց պարտուիլը աբիսինցիներից և սպանիյացոց տկար պատերազմիլը Մորոքոյի դէմ, պիտի լաւ ըմբռնեն, որ ներկայ ըռպէիս Միջերկրականի ամերը կը յափշտակուէր թուրքերովը կամ թէ Սուդանի մահդիներովը, եթէ այդ պատերազմասէր բարբարոսները միայն չվախ ունենային Հիւսիսային-Եւրոպական տէրութիւններից, որոնք կռուելու էջը կորցրան են։ Ադալիսի մի բարբարոսական նուաճում կը նշանակէ անվերջ պատերազմ. և այն իրողութիւնը՝ որ այժմ հակառակն է տեղի ունենում և որ բարբարոսները կամ նուաճում են և կամ նահանջում, այն հետեանքով որ խաղաղութիւնը հետեւում է նրանց նահանջմանը կամ նուաճմանը, պարտաւոր է միայն այն զօրաւոր քաղաքակիրթ ցեղերի ուժին, որոնք կռուելու ինստինկտները կորցրած չեն, և որոնք իրենց ընդարձակմամբ հետզհետէ խաղաղութիւն են բերում կարմիր անապատների մէջ, ուր երկրիս բարբարոս ժողովուրդներն են իշխում։

Բժ. Ե. Տ. Սարգիս